

Az erdélyi gyógyi feredő és a gyógyfürdő

A Hunyad vármegyei Szászvárostól északra, a Marosba jobb felől betorkolló Gyógy-víz mentén fekszik Algyógy község. Algyógytól északnyugati irányban mintegy öt kilométerre egy régtől fogva kedvelt fürdőtelep található. Téglás Gábor (1848—1916) régész 1902-ben ekként mutatta be a fürdőt: „thermái Algyógytól még egy órányira a Kőalja nevű mésztufa magaslat északi szélén buzognak fel. Ezekre vonatkozik a rómaiak *Germizzára* [ø: Germisara] várának elnevezése [i]s, mely szintén »Hévíz« jelentéssel birt. A rómaiak sűrűn látogathatták s a »Nymphis sanctissinus [ø: sanctissimis]« kezdetű feliratok örökítik meg hálájukat. A közép korban s még inkább az erdélyi fejedelmek idejében Erdély leglátogatottabb gyógyhelye vala. Bethlen Gábor 1629. nyarán használta, a két Rákóczy György sokszor megfordult itt, valamint Apaffy Mihály is, kinek szőlőjét a fürdővel szemben mutogatják. Kazinczy Ferencz 1816. augusztusában Hunyad és Alsófehérmegyék legelőkelőbb családjait találta a fürdőben, s a tulajdonos báró Bornemisza család rokonsága egymaga látogatottá teheté, az algyógyi gróf Kuunok, báró Gyórfyek és más családokkal. Gróf Kuun Kocsárd halála évéig soha el nem mulasztotta volna a fürdő használatát, mely jelenleg is tükörfürdőjével, csinos parkjával [,] emeletes vendéglőjével a vidéki fürdők csinosabbjai közé tartozik. A mésztufából felbuzgó források hőfoka 31.₂—31.₉ (C)° s a kifolyó víztömeg alább már malmokat hajt és vizesést képezve a beléje érő gyökereket napok alatt mészréteggel vonja be. A vendégek egész mészesokrokat kövítettnek a vízben.” (Téglás: Huny. 126—7.) — A fürdő ma is üzemben van. Balneológiai és turisztikai jellemzéséhez l. 1896-ból Boleman 44—5, 1907-ből Papp—Hankó 116—8 és 1970-ből DietlTur. 174.

A késő császárkori római birodalom úthálózatáról a IV. században (feltételezőleg 365-ben vagy 366-ban) készült térképes ábrázolást reprodukáló Tabula Peutingeriana a Dáciát szolgáló 77-es számú út Sarmizegetusa (Várhely) és Apulum (Gyulafehérvár) közötti szakaszán tünteti fel *Germisara*-t. (A rómaiak 271-ben feladták a 165 évig fennálló Dácia tartományt, de a katonai kiűrés nem jelentette azt, hogy meg is feledkeztek róla; útjait továbbra is számon tartották.) Említi *Germisara*-t a Corpus Inscriptionum Latinarum (CIL) III, 1395. sz. felirat is, amelyet Algyógyon találtak. Az utóbbi szerint közeleben gyógyforrások voltak. Ezekre a forrásokra vonatkoznak a CIL III, 1396. és 1397. sz. feliratok is. (ÓkoriLex. 1: 804—5.) — A latin *Germisara* helységnév tövében a dák **germi-* 'meleg' (Georgiev: IntrIE. 123) rejlik, amely — szabályos hangmegfelelésekkel — a 'meleg' jelentésű görög *thermós*, latin *formus*, angol, német, holland *warm*, svéd *varm* stb. szavakkal tartozik össze mint az ősi indoeurópai örökség része. A magyar szókincs idegen elemei közül végső soron idekapcsolódik a *termák* [többes szám], *termál*(forrás, -víz), *termikus*, *termofor*, *termométer*, *termosz*, *izoterma* stb. — Nem lehet kétséges, hogy *Germisara* hőforrásokról kapta nevét.

Erdélyi, olykor Erdélyen kívüli latin és magyar nyelvű frott emlékek a XVI. század közepe óta emlegetik az Algyógy határában levő fürdőt, illetőleg az idővel önálló

községgé fejlődő fürdőtelepet: 1549: „Joannes cognomento Mihalfy, ortus in *thermis Giogiensibus*” (Verancsics Antal levele Pesti Gáspárnak. In: MonÍrók. 10: 13); 1629: „Datum in *Thermis Algyógyensibus* die 2. mensis Maji anno domini 1629.” (Bethlen Gábor levele Pázmány Péterhez. In: Bethlen Gábor kiadatlan politikai levelei. Kiadta Szilágyi Sándor. Bp., 1879. 465); 1638: „hétfőn isten áldomásából az *gyógyi fődőbe* akarok menni, hova téged is, édesem, hozzon az úr isten szent fiának érdemeiért szerencsés órában és jó egészségben” (I. Rákóczi György levele feleségéhez, Lorántffy Zsuzsannához. In: MonOkm. 24: 58); 1663: „Augustus. [...] 20. Mentem *Gyógyra a feredőbe*.” (I. Apafi Mihály naplója. In: I. és II. Apafi Mihály erdélyi fejedelmek naplója 1634–1694. Közli Tóth Ernő. Kolozsvár, 1900. 6); 1664: „October. 6. Mentem Vinczre. 7. *Gyogyra a feredőbe*.” (I. m. 8); 1666: „Majus. [...] 18. A *gyógyi ferdőbe*” (i. m. 10); 1667: „Junius [...] 14. A *gyógyi ferdőben*” (i. m. 12); 1673: „*Al-Gyogyinses Thermae*” (Suciú 1: 254); 1677: „ebéd után megindultam sietvén az *gyógyi fődőbe*”, „az fejedelem, s az francia követtel az *gyógyi fődőbe* megindultunk”, „Napestig is az *gyógyi fődőben* lakánk” (Thököly Imre naplója. In: MonÍrók. 18: 34, 42, 42); 1708–10: „Purgatio s a *gyógyi feredővel* curála” (Gróf Bethlen Miklós önéletírása 209: NySz. 1: 1043); 1712: „Kegyelmed nekem irt levelét vöttem Csötörtökön tegnap, az *gyógyi feredőről* haza érkezővén, hová mind az feredésre, mind az feredő víz italára invitált mind egyéb fájdalom lábamnak, mind az arena [= húgykőbetegség], minthogy tavaly is jó hasznát érzettem sokáig.” (Pápai Páriz Ferenc levele gróf Teleki Sándorhoz. In: IrtörtKözl. 7: 312); 1722: „itt minden fele dicsirik a *Gyogyi ferdőt*” Kálnoki Borbála levele az Alsó-Fehér megyei Tövisről: SzT. 4: 58); 1763: „Jöve híre, hogy br. Josinczi József urat a *gyógyi feredőn* a gutta megütötte, melyet minden ember sajnált és kivált én.” (Halmágyi István naplója. In: MonÍrók. 38: 92); 1766: „valami 11 napokig concipista Veress Ádám urammal mentünk a *gyógyi feredőre*, hová hordottuk minden reggel a savanyú vizet is.” (I. m. 272); 1805: *Feredő* (Suciú 1: 254); 1806: *Feredő Gyógy* [mellette: *Al Gyógy*] (Lipszky térképe); 1808: „*Feredő* vel *Gyógyferedő* h. Warmbaad von Gyogy g. Firigyó val. Pagus C. Hunyadiensis”, „*Gyógyferedő* h. vide *Feredő (Gyógy-)*” (Lipszky: Rep. 2: 45, 54); 1816/1880: „Gróf Gyulayné megakaró látogatni férje testvérét, gróf Bethlen Ádámnét a *gyógyi fődőben*, s elvágznék, hogy ott fogunk elválni egymástól.” (Kazinezy Ferenc: Erdélyi levelek. Kiadja Abafi Lajos. Bp., 1880. 244. A továbbiakban a fürdőnek és környékének részletező leírása.); 1854: *Ferdő Gyógy* (Suciú 1: 254); 1889/1890: *Gyógyfürdő* (Gönczy—Kogutowicz: Kézi atl. *Hunyad m. a.*); 1907: „*Feredő-Gyógy (Algyógyfürdő)*” (Papp—Hankó 116); 1944: „*Feredőgyógy*, Hunyad vm., R. Geoagiu-Băi” (Hnt. Melléklet 34); stb.

A *gyógyi feredő* > *Gyógyferedő* > *Feredőgyógy* fejlődési sorban a legszembetűnőbb változás az összetételi tagok helycseréje, azaz a *Gyógy*-nak előtagból utótaggá s a *feredő*-nek utótagból előtaggá válása. A település jellegét, közigazgatási státusát stb. megnevező helységnévi utótagok más esetekben is helyet cseréltek előtagjukkal; vö. *Szlatinaakna* > *Aknaszlatina* (Nyr. 115: 123); *Bustyaházafalu* (Nyr. 115: 124) > *Falubustyaháza* (Pallas-Lex. 4: 17); *Bustyaházahandal* (Nyr. 115: 124; *handal* jelentése 'bányatelep') > *Handal-bustyaháza* (uo.); *Hidvégfalu* > *Faluhidvég* (FNESz.⁴ 1: 509 *Szabadhidvég a.*); *Hidvégváros* > *Városhidvég* (uo.); *Sándorpuszta* > *Pusztasándor* (FNESz.⁴ 2: 383); *Körtvélyrét* [1405: *Kurthuelrew*: ZsigmOkl. 2/1: 446] > *Révkörtvélyes* [1668: *Rév-Körtvélyes*: Suciú 2: 34]; *Kereszteskölös* > *Kölöskeresztes* (FNESz.⁴ 1: 773); *Ponorohába* > *Ohábaponor* (FNESz.⁴ 2: 269); *Remetemária* > *Máriaremete* (FNESz.⁴ 2: 96); stb. Előtagjának megkülönböztető funkcióját illetően *Aknasugatag* (FNESz.⁴ 1: 64) *Falusugatag*-gal (Hátsek: MegyTérk. *Marmaros m. a.*), *Faluszemes* 'Balatonszemes' (Lipszky: Rep. 1: 631) *Pusztaszemes*-sel (FNESz.⁴ 2: 383), *Aknaszlatina Faluszlatiná*-val (Nyr. 115: 123), *Falubustyaháza Handal-bustyaházá*-val, *Faluhidvég Városhidvég*-gel, *Nemesbikk Parasztbikk*-kel

(FNESz.⁴ 2: 227), *Nemesdubova Parasztubová*-val (FNESz.⁴ 2: 319), *Nemesszalók Pórszalók*-kal (FNESz.⁴ 2: 232), a most vizsgált *Feredőgyógy* pedig *Algyógy*-gyal áll szemben.

Mint hogy az algyógyi meleg források vize gyógyítja a csúzos vagy reumás, köszvényes stb. bántalmakat, korán felvetődhetett az a gondolat, hogy (*Al*)*gyógy*-nak maga a neve is voltaképpen a hangzásban összecsendő *gyógyít*, *gyógyul* igékkel tartozik össze. Ez a jelentésbeli összefonódás tükröződik a környéken járatos közmondásban is: „Felgyógy borral, Algyógy vízzel gyógyít” (Téglás: Huny. 126). (Felgyógy a Hunyad megyével keleten szomszédos Alsó-Fehér megyében, Gyulafehérvártól északra fekszik a Marosba jobb felől beömlő Gyógy-patak mentén. *Felgyógy* volt egykor a Gyógy-patak alsó folyásánál fekvő *Diód* neve is. A korábban *Oláhgyógy*-nak hívott *Havasgyógy* a Gyógy-patak forrásvidékén települt.) E népi okoskodást támogatta 1864-ben CzF. (2: 1199), frván a következőket: „*gyógy*, . . . elavult fn., de él még a *Gyógy* helynévben és *gyógyfürdő* régi köz divatú szóban, újabb időben leginkább öszvetételeknél alkalmazzák”. (Az efféle nyelvújítási öszvetételekről van szó: 1828: *gyógyszer*, 1829: *gyógyszertár*, 1832: *gyógymód*, 1833: *gyógyfű*, 1833: *gyógyerő*, 1834: *gyógyír*, 1835: *gyógyintézet*, 1835: *gyógyforrás*, 1836: *gyógynövény*, 1837: *gyógyvíz*, 1844: *gyógydíj*, 1851: *gyógyhatás*, 1851: *gyógykovács*, 1861: *gyógykezelés* stb. L. NyÚSz. és TESz. 1: 1130.) Azonban egy olvasói levélre válaszolva a Nyr. szerkesztője, Szarvas Gábor megeáfolta CzF. állítását, és azt bizonyította, hogy a számos erdélyi *Gyógy* helynévben nem a *gyógyít*, *gyógyul* tövével azonos *gyógy*-, hanem a *dió* fanévből alakult *Diód* helynév változata rejlik (Nyr. 11: 235). A NyÚSz. is a *gyógyít*, *gyógyul* igékből való elvonás eredményének tartotta a *gyógy*-ot, „a mit az erdélyi helynevek: *Gyógy*, *Feredő-Gyógy*, *Gyógypataka* is tetszetőssé tettek”. Jómagam *Algyógy* és *Felgyógy* utótagját víznévből, a *Gyógy* vízneveket pedig Kniezsa (ErdVíz. 24, 25) nyomán a *dió* ~ *gyó* fanév *-gy* képzős származékának magyaráztam (FNESz.⁴ 1: 68, 451). Legutóbb Hadrovics László (Magyar történeti jelentéstan. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat. Bp., 1992. 77) foglalkozott jelentéstani nézőpontból a Thököli Imre 1677. évi naplójegyzetében olvasható *gyógyi fürdő*-vel, amelyben a beleértés egyik legtanulságosabb esetét látja: „A mai olvasó természetesen *gyógyfürdő*-re gondol, valójában a *dió* főnévből alakult helynévvel van dolgunk, mint a Baranya megyei *Gyód* és a Somogy megyei *Gyugy* esetében is (Kiss FNESz.⁴.”

A Hunyad megyei *gyógyi feredő* ~ *Gyógyferedő* ~ *Gyógyfürdő*, illetőleg *Feredőgyógy* történeti és etimológiai vizsgálata után térjünk át a *gyógyfürdő* 'gyógyvízű fürdőhely; gyógyító hatású fürdő' elemzésére. (Annál is inkább, mert a TESz. *gyógy*-szócikkében a *gyógyfürdő*-nek nincs nyoma.) Az ösztetett *gyógyfürdő* korai előfordulásai közül a következőket idézem: 1835: „Gesundbad, das : *gyógyfürdő*” (Tzs.); 1838: „*Gyógyfürdő*, fn. das Gesundbad” (Tzs.); 1841: *gyógyfürdő* (Athenaeum 1: 1016: NSz.); 1861: „A *gyógyfürdőket* minden orvosi tanács nélkül, csak amúgy vaktában használni valóban oktan dolog” (Mayer: NH. 77); 1864: „*gyógyfürdő*: . . . Általában, mindenféle fürdő, melynek gyógyereje van, vagy melyet valaki gyógyulás végett használ” (CzF. 2: 1200); 1882: *Karlsbad* már akkor híres *gyógyfürdő* volt” (Jókai 67: 272: NSz.); stb.

A *gyógyfürdő* köznévként keletkezését illetően nem lehet teljességgel kizárni azt a feltevést, hogy a *gyógyító fürdő* jelzős szószervezetből jött létre a *gyógyító* igenév megrövidítésével. Azonban e feltevésnek ellene mond az, hogy a *gyógyító fürdő* sohasem lehetett különösebben gyakori; a régiségben nem ismeretes, és a NSz. cédulaanyagában is csak szórványosan van rá adat, nem is annyira a XIX. századból [1840: „itt van Miloshévíz *gyógyító fürdőhely*”: Árvizkönyv 4: 145: NSz.], mint inkább a XX. század elejéről. Az elvonásos *gyógy*-előtagú öszvetételek mintadarabját, a *gyógyszer*-t Bugát Pál alkotta meg 1828-ban, s ettől kezdve tömegesen tűntek fel a német *Heilanstalt* 'gyógyintézet', *Heilart* 'gyógymód', *Heilbad* 'gyógyfürdő', *Heilbalsam* 'gyógyír', *Heilkraut* 'gyógyfű, gyógynövény', valamint a *Kuranstalt* 'gyógyintézet', *Kurbad* 'gyógyfürdő', továbbá a

Gesundbad 'gyógyfürdő', *Gesundbrunnen* 'gyógyforrás' stb. összetételek jelentésbeli megfeleldiként a *gyógy-* előtagú magyar összetételek. Ezek sorába jól beillik a *gyógyfürdő*. Ám azzal is mindenképpen számolni kell, hogy elterjedéséhez, „tetszetőssé” (NyÚSz. 113) tételéhez hozzájárult az Erdély-szerte közkeletű *gyógyi feredő*, illetőleg a *Feredő-gyógy* is, amelynek — mint fentebb láttuk — *Gyógyferedő* ~ *Gyógyfürdő* változata is volt.

Az ösztönös magyar nyelvérzék a *gyógyi feredő*-be, *Gyógyferedő*-be az elvonásos *gyógy*-ot, illetőleg a *gyógyfürdő*-t érti bele. A tüzetes történeti vizsgálat viszont azt igazolja, hogy a folyamat a valóságban éppen ellenkező irányú volt: a *gyógyfürdő* köznévről életre hívásában és meggyökeresedésében játszhatott bizonyos szerepet a homonim *gyógyi feredő* > *Gyógyferedő*.

A többféle indítékból eredeztethető *gyógyfürdő* semmiképpen sem sorolható be minden további nélkül a földrajzi névből alakult köznevek (*asztrahán, bellehem, bikini, boszton, calvados, camembert, chianti, csimborasszó, damaszt, delaware, fajansz, fez, hárász, havanna, jersey, kalikó, kasmír, kolofon, konyak, majolika, makaó, malaga, mazsola, nappa, óázis, olimpia, oporító, panama, portorikó, szatén* stb.) népes csoportjába. Ám afféle szegről-végről való rokonság mégiscsak hozzájuk kapcsolja a *gyógyfürdő*-t. Helyzete némileg hasonlít a *Balatonfüred*-ből 'fürdőhely' jelentésben önállósult *-füred*-éhez. Ez a *fürj* madárnév *für* ~ *für* változatából képződött, s tkp. jelentése 'fürjben bővelkedő hely' (vö. *Kaposfüred, Tiszafüred*). Csakhogy a balatonfüredi savanyúvizes források hasznosítására létesült fürdőtelep miatt a nyelvérzék a hasonló hangtestű *fürdik* ige családjába vonta át 'fürdő-, üdülőhely' értelemmel. A *fürdő* ~ *fürdik* beleértését különösen a gyakran emlegetett *füredi feredő, füredi fürdő* szó szerkezet segíthette elő. L.: 1786: „A *Füredi Feredőről* már másszor is volt emlékezet ezen levelekbe.” (A Magyar Hírmondó ismeretlen tudósítója. In: Zákonyi Ferenc: *Balatonfüred*. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Veszprém, 1988. 142); 1860/1873: „*Füredi fürdő*” (Umgebungen von Nagy-Vásony und Füred. A II. katonai felmérés E. 9. térképe. 1 : 144 000). Az átértelmezett *Balatonfüred* mintáját tükrözi a később tudatosan alkotott *Biharfüred, Káptalanfüred, Lillafüred, Mátrafüred, Tátrafüred*. (Minderre 1. a FNESz.⁴ megfelelő szócikkét.) L. még a hatósági névmagyarosítás során keletkezett muraközi *Murafüred*-et (1888: Mező: HivHn. 104], amely a korábbi *Gibiná*-t (Hadrovics: NyK. 48: 410) váltotta fel, a Szolnok-Doboka megyei Magyarlápóstaól északnyugatra fekvő *Garbonác* (Suciú 1: 127) helyett megállapított *Füred*-et (1890: Mező: HivHn. 104], amely hamarosan megkülönböztető előtaggal egészült ki: *Kővárfüred* [1910: Hnt. 1944. 353; az évszámra l. i. m. 655 *Szolnok-Doboka* a.], az Abaúj-Torna megyei *Herlány* helyett 1900-ban hivatalossá tett *Ránkfüred*-et (FNESz.⁴ 1: 587), a beregi *Szinyák* helyett megállapított *Kékesfüred*-et [1904: Hnt. 1944. 366; az évszámhoz l. i. m. 655], a sárosi *Scsavnyik* helyett megállapított *Sósfüred*-et [1907: Majtán 408], valamint a muraközi *Oporovec* (Hadrovics: NyK. 48: 430) helyett hivatalossá tett *Drávafüred*-et [1908: Hnt. 184; az évszámhoz l. i. m. 655]. E hat új helységnév közül öt helységnévnek — *Murafüred, Kővárfüred, Ránkfüred, Kékesfüred, Sósfüred* — fürdő volt a motiválója. A *Drávafüred* nevet a község és a megye kívánságára állapították meg. Mező (HivHn. 247) szerint e helységnek nincs ismert fürdője.

A földrajzi nevek nagyszámú példával gazdagíthatják ismereteinket a népetimológias beleértésről, átértelmezésről. Olyan meghökkendő esetekkel is találkozhatunk, mint a nyugat-magyarországi (ma burgenlandi) Németújvártól (Güssing) délkeletre fekvő *Glazsúr* nevének 1674 óta adatolható átförmálása *Kolozsvár*-ra (ma: *Kiskolozsvár* ~ *Glasing*, l. FNESz.⁴ 1: 748), továbbá a Budaörsről északnyugatra húzódó *Kies-völgy* neve, amely korábbi német *Kiestal* (tkp. 'Kavics-völgy') betűolvasásos részfordításának köszönheti létét (FNESz.⁴ 1: 729).